

Els idus de març: crisi política, crisi dels mèdia?

Joan Botella

- *"A la República romana, els 'idus de març' festejaven el déu Mart; segons la tradició, la revolta contra Juli Cèsar tingué lloc en aquesta data"*

Els fets esdevinguts a Espanya entre l'11 i el 14 de març del 2004 seran en el futur objecte d'anàlisi i estudi des de múltiples perspectives. La directa posada en relació entre els atemptats a les estacions de Madrid i la mobilització ciutadana que els va seguir, la reorientació electoral a les urnes o la redefinició política que se n'ha derivat plantegen multitud de preguntes entorn de qüestions essencials, des de la seguretat interior fins a la política internacional espanyola, passant per l'impacte electoral dels atemptats o les característiques de l'opinió pública del nostre país.

I entre aquestes qüestions essencials, un dels interrogants capitals serà el de mesurar el paper i el pes efectiu jugat pels processos d'elaboració i difusió de la informació al llarg de tota la crisi. (Evito deliberadament referir-me aquí als *mitjans de comunicació*, ja que un dels elements clau d'aquells dies, com després es discutirà, va ser precisament l'abolició del model lineal d'influència unidireccional, "estímul-resposta", des dels mèdia cap als ciutadans i ciutadanes.)

Els materials continguts en aquest número de *Quaderns del CAC* exploren exhaustivament l'actuació dels mitjans de comunicació a partir dels atemptats del dia 11 de març. En aquest text, ens centrarem en dues qüestions íntimament lligades però distingibles en termes intel·lectuals i analítics: el procés de construcció d'un *relat mental compartit* (i les seves immediates conseqüències polítiques), i l'existència o

no d'espais de *neutralitat política* en una societat democràtica.

Probablement, en aquest moment ja no ho recordem, però la percepció social va anar fluctuant de manera considerable al llarg dels quatre dies de març, al compàs dels "inputs" que rebia l'opinió pública. No es recorda suficientment que la primera autoritat que va prendre la paraula el dia 11, en una roda de premsa improvisada a les 09.30 hores, va ser el lehendakari Ibarretxe per condemnar els atemptats i subratllar com les reivindicacions del poble basc no es podien defensar amb la violència. En altres paraules, es tractava exactament del discurs estereotipat que s'aplica des del nacionalisme basc hegemònic davant de les accions d'ETA. La deducció era inequívoca: el Govern basc estava (sense dir-ho) atribuint l'atemptat a ETA.

I aquesta interpretació no resultava inversemblant: feia pocs mesos havia estat interceptada i detinguda una camioneta en una carretera de Cuenca que circulava en direcció Madrid i que transportava una quantitat important d'explosius. Així, s'especulava amb la possibilitat de la reiteració d'un atemptat en algun gran espai públic de Madrid, similar a la bomba de la plaça de Callao pocs mesos abans. Fins a tal punt era versemblant la hipòtesi d'una acció que el mateix dia 11 de març, a les 10.00 hores, l'emissora radiofònica pública líder de Catalunya emetia una entrevista en directe amb Josep Lluís Carod-Rovira en què, en un moment donat, l'entrevistador pregunta a Carod: "S'atrevirà a anar als funerals?"

Possiblement, l'element clau del que va passar en els quatre dies de març va ser el de la reconstrucció mental, per part de milions de ciutadans, dels fets, de les seves interpretacions i, sobretot, de les successives versions que se'n donaven. La pregunta que es feia a les manifestacions era "¿Quién ha sido?", que conduïa des de l'interès i l'angoixa inicials fins a la desautorització moral de qui

---

Joan Botella

Membre del Consell de l'Audiovisual de Catalunya

estigués dissimulant l'autoria dels crims. Amb independència del que puguin ser les investigacions formals de caràcter judicial, o els resultats de la comissió d'investigació parlamentària, l'opinió pública espanyola es va formar ràpidament un veredict: podia haver-hi dubtes sobre qui havia estat, però en tot cas el Govern espanyol apuntava en una direcció diferent de la que assenyalaven, de forma aclaparadora, multitud de pistes. L'existència d'una gran pluralitat de mitjans va ser decisiva: recurs a Internet, a la premsa estrangera (de nou!); en canvi, no hi va haver rumors, aquelles onades de mitges veritats que de vegades s'apoderen de les opinions públiques.

De la mateixa manera, no es van registrar reaccions agressives o violentes contra les comunitats musulmanes existents a Espanya, ni tan sols van sentir-se crits de venjança, manifestacions *patriotes*, alçaments de bandera o actes similars. L'opinió va reaccionar, sobretot, en clau de solidaritat amb les víctimes i els seus familiars i, en segon lloc, en clau de pregunta ("Qui ha estat?"). Quan les respostes que es rebien xocaven frontalment amb les evidències, les preguntes es van transformar en indignació.

Els atemptats van tenir un impacte electoral? Per descomptat que sí. Però refem la pregunta: el que es vol dir, molt sovint, és si els atemptats i els fets que els van seguir van desequilibrar les preferències electorals dels espanyols, i van transformar la previsible victòria del PP en un èxit socialista. Quina és la resposta a aquesta pregunta?

Amb algunes petites fluctuacions, els diversos estudis pre-electorals mostraven un avantatge del PP sobre el PSOE, que s'havia anat reduint al llarg de l'any 2003. L'enorme canvi en l'ambient polític respecte de l'anterior legislatura (on havien coincidit una conjuntura econòmica extraordinàriament favorable i una majoria relativa del PP que l'havien conduït, vulguis o no, a una entesa amb els nacionalistes perifèrics) havia generat una situació on el PP s'havia quedat sense possibles socis de coalició: per tant, el repte electoral del PP era l'assoliment de la majoria absoluta, ja que no semblava fàcil que pogués recuperar bones relacions amb cap altra força política (exceptuant, potser, la Coalición Canaria). I aquest era el punt on les enquestes prèvies no definien un pronòstic clar: la victòria del PP es descomptava, però el que no estava clar era el marge d'aquesta victòria. El PP podia assolir una victòria amb una majoria suficient per governar sol? Aquestes eren les

especulacions entorn de les últimes enquestes publicades els dies 7 i 8 de març.

Les dimensions de les incerteses, però, eren considerables. En primer lloc, la renovació dels liderats dels diversos partits polítics havia portat a l'aparició de cares noves al front de la gran majoria de les candidatures, tant a escala espanyola (Rajoy, Rodríguez Zapatero o Llamazares) com catalana (amb l'aparició de Montilla, Puigcercós o Herrera), amb incerteses al voltant de l'atractiu dels uns i dels altres. De fet, els comportaments d'Aznar en l'última etapa dels governs del PP es poden interpretar en clau electoral, assumint totes les responsabilitats de l'etapa política anterior per deixar el terreny net per a un candidat d'aparença més "simpàtica" com Rajoy.

En segon lloc, tot i que les mobilitzacions populars molt massives no tenen, necessàriament, traducció electoral (perquè, en ser mobilitzacions molt transversals, afecten de manera més o menys similar tots els diversos electorats), l'escàndol en l'opinió pública generat per la participació espanyola en la guerra d'Iraq va sotragar fortament les consciències, i vam assistir a fenòmens de mobilització poques vegades (o mai) vistos.

En aquest context, les eleccions municipals de maig del 2003 havien tingut uns resultats ambigus. Per descomptat, el PP les va presentar com una victòria, ja que va mantenir totes les seves posicions rellevants i va aconseguir guanys simbòlicament importants (com la reconquesta del Govern de les Balears). L'única victòria socialista, la possible coalició d'esquerres al govern de la Comunitat de Madrid, es veuria frustrada pocs dies després per la defecció de dos diputats socialistes corruptes.

Però agregadament, i per primera vegada en unes eleccions des del 1993, el PSOE obtenia més vots que el PP; per primera vegada el PP, tot i guanyar tant a Madrid capital com a la Comunitat, ho feia sense majories absolutes. De la mateixa manera, s'havia dit que malgrat la catàstrofe del *Prestige*, el PP havia seguit guanyant les alcaldies de la costa gallega, inclosa la de Muxia, on la marea negra va ser més dramàtica; però es deia poc que a Muxia el PP havia passat del 78% dels vots al 51%.

És a dir, si es rastrejava amb detall el conjunt dels resultats de les eleccions municipals i autonòmiques del 2003 s'apreciaven algunes esquerres en les bases de suport de l'electorat popular.

De manera similar, en el període anterior a les eleccions de març del 2004, la superioritat del PP en termes d'intenció de vot es veia acompanyada d'un conjunt d'indicadors que manifestaven la fragilitat d'aquest pronòstic. Així, per citar un exemple entre molts, l'institut Opina detectava (en una enquesta realitzada entre el 27 de febrer i el primer de març, amb una mostra de $n = 4.000$) que efectivament el PP era el partit preferit per un 42% dels possibles votants, mentre que el PSOE tenia una intenció de vot del 38%. De manera similar, la qualificació que obtenia Rajoy era lleument superior a la de Rodríguez Zapatero (5,0 per 4,8, en una escala de 0 a 10); i, finalment, gairebé dos terços dels electors (65,7%) anticipaven una victòria electoral popular, per només un 11,6% que creien en la possibilitat de la victòria del PSOE.

Però al costat d'aquestes informacions se'n trobaven d'altres. Per exemple, més de la meitat dels enquestats afirmaven la necessitat d'un canvi de govern (55,2%), mentre que menys d'un terç (30,4%) manifestaven el seu desig de continuïtat. Molt pocs enquestats, el 12%, creien les afirmacions d'Aznar sobre l'existència d'armes de destrucció massiva a l'Iraq, afirmacions que gairebé un 80% negaven. D'altra banda, el canvi en el "número u" es feia sentir, però de forma limitada: el 64,5% dels enquestats declaraven que també Rajoy era responsable de la intervenció espanyola en la guerra, mentre que menys d'una quarta part, el 23,3 %, ho negaven.

I, finalment, si poca gent declarava que la guerra d'Iraq hagués d'influir sobre el seu vot (només el 37,5% dels enquestats), hi havia una neta preferència per Zapatero per davant de Rajoy: un 37,6% dels enquestats declarava que volia la victòria electoral del líder socialista, mentre que només un 33,8% preferia la victòria de Rajoy¹.

Per tant, tot i que els indicadors més simples d'intenció de vot eren favorables al Partit Popular, un conjunt d'indicadors més fins mostrava una certa precarietat en aquesta posició i l'existència d'alguns elements que apuntaven en la direcció del canvi, així com una clara preferència per Rodríguez Zapatero per davant de Rajoy.

Naturalment, això no vol dir que tot estigués decidit *a priori*, ni que la victòria estigués descomptada abans dels atemptats de Madrid, però vol dir que els processos de formació de l'opinió pública i de mobilització de nous sectors socials que es van posar en marxa a partir del dia 11 de

març van tenir lloc en un context actitudinal que ja s'inclinava cap a la hipòtesi d'una victòria socialista (o, potser, cap a una derrota del PP).

Això ens porta cap a la segona dimensió anunciada: els corrents de difusió de missatges en aquells dies. De fet, ja tot l'any precedent s'havia registrat un fenomen nou i d'importància gran: la creixent presència de missatges polítics a través de mitjans no convencionals. Si agafem com a punt de partida el dia de novembre del 2002 en què es va produir el naufragi del *Prestige*, s'estava assistint en el conjunt d'Espanya a una intensa mobilització de sectors "nous", des dels pescadors gallecs fins a la gent del cinema, que utilitzava àmpliament instruments alternatius als mitjans de comunicació de masses dominants. Ràdio, premsa i televisió quedaven curts davant l'explosió d'adhesius, pàgines web, missatges SMS als telèfons mòbils o, fins i tot, la recuperació de la vella idea del "cinema guerrilla" amb la producció i exhibició militant d'un film documental sobre l'experiència del govern Aznar (*Hay motivo*).

Aquesta explosió comunicativa s'haurà d'estudiar més extensament, i no és aquest el lloc per fer-ho. Però m'atreveixo, a tall d'hipòtesi, a aventurar un procés de pèrdua de rellevància i fins i tot de credibilitat per part dels mitjans dominants similar al que s'ha detectat als Estats Units tot al llarg del procés electoral de l'any 2004. Els nous mitjans es poden permetre ser més analítics (com les pàgines web publicades pel professor Vicenç Navarro, de la UPF) o més contundents (poques consignes tan expressives com el "Nunca mais" que va seguir el naufragi del *Prestige*). Però anant d'un extrem a l'altre, els nous mitjans posen en relleu com els mitjans convencionals pequen de tímida, de manca de gruix analític i d'excessiu protagonisme dels seus professionals. A la inversa, els nous mitjans mobilitzats (i mobilitzadors) són essencialment plurals, anònims, es plantegen com una paleta d'instruments que cada ciutadà pot utilitzar al seu gust i, en definitiva, són en bona mesura interactius i per tant bidireccionals. El "¡Pásalo!" dels telèfons mòbils en la nit del 13 de març il·lustra bé totes aquestes característiques.

Per sota d'això, repeteixo, la qüestió que es planteja és si aquest conjunt de fenòmens constitueix un element nou, incorporat al paisatge comunicacional, o bé si es va tractar d'un episodi excepcional i, en definitiva, passatger. Respondre aquesta pregunta requeriria una complexa estratègia

investigadora que no hem pogut desenvolupar aquí, però el caràcter extremadament generacional de molts d'aquells fenòmens permet, almenys, la sospita que es pot tractar de quelcom que no desapareixerà fàcilment. (De fet, les eleccions catalanes de novembre del 2003, situades de ple en el context descrit, van registrar també una presència considerable de mecanismes comunicacionals alternatius i un notable increment de la participació electoral. Els resultats van tenir un to marcadament *antiestablishment*, amb retrocessos importants dels dos primers partits, CiU i PSC, i un fort creixement dels partits més innovadors i "juvenils", ERC i IC-V.)

En tercer lloc, i ara referint-nos estrictament a l'escenari de les candidatures electorals, els esdeveniments de març van posar de manifest una paradoxa. En la campanya electoral, s'entén que tots els candidats tenen el dret i la llibertat d'expressar-se sobre qualsevol problema i en qualsevol direcció. Ara bé, els atemptats del dia 11 van dur els partits polítics a donar per acabada la campanya electoral i a entrar en una fase de silenci: la possible crítica dels intents d'aprofitar en clau electoralista la mort i el dolor era suficient per fer callar les veus. En altres paraules, s'instaurava un període de reflexió molt més llarg que l'habitual jornada prèvia a la votació.

Però la situació era asimètrica: en règim parlamentari, el Govern segueix en el seu lloc, en plenitud de funcions i drets², però a la vegada és part en el joc electoral, ja que es tracta d'un govern de partit i que és candidat en el procés electoral. El PP, doncs, no feia campanya, però a la vegada el ministre de l'Interior compareixia, oferia rodes de premsa i avançava hipòtesis sobre l'autoria dels atemptats. Per això va ser extraordinària la compareixença del senyor Rajoy la nit del dissabte 13 per condemnar els encerclaments de les seus del PP per grups de manifestants, ja que en aquell moment Rajoy no era ministre, sinó només cap de llista de les candidatures del PP. El problema d'ordre públic, en cas que s'hagués produït, era un afer de la competència del Govern; els candidats a l'elecció no tenien cap responsabilitat ni cap atribució en la seva solució. La identificació partit-govern, escenificada en la roda de premsa de Rajoy, pot haver sigut un element clau en la cristallització definitiva de l'opinió pública.

Però a la inversa, si passem del pla empíric al pla normatiu, sembla clar que es produïa una situació que caldria regular millor de cara al futur (i sense necessitat, tot al contrari, que

es tornin a produir fets tràgics). El període de reflexió, i tant se val una jornada com tres dies, requereix *silenci*. Per tant, les mesures habituals del *pluralisme polític* són irrellevants; encara més: no és just que hi hagi reclamacions per part de forces polítiques demanant més presència per contraposar les declaracions formulades pel Govern. I la raó és, precisament, que qui s'expressa és el Govern, i no un partit polític.

Ara bé, això és difícilment creïble. És més, amb raó o sense, les eventuais aparicions de portaveus governamentals durant períodes de reflexió sempre serà utilitzada per les forces polítiques exteriors al Govern com una justificació per reclamar una major possibilitat d'expressió. En altres paraules, es planteja la necessitat de promoure espais i actors de comunicació creïblement independents i plurals per poder intervenir amb autoritat i des de fora del procés electoral en els problemes rellevants que puguin sorgir en aquest tipus de moments. Ens manca la tradició i l'experiència democràtica que permeti distingir, en tota intervenció governamental, allò que és interès de part i d'allò que és acció institucional; és més: encara que hi hagi la major bona voluntat, els oponents sempre poden fer córrer el dubte i titllar de partidista tota intervenció per part dels titulars dels poders públics. Òbviament, aquesta problemàtica depassa de llarg l'objecte d'aquestes notes i, per tant, convé deixar-ho aquí.

Notes

- 1 L'enquesta esmentada es pot consultar a la pàgina web www.opina.es. Les altres enquestes publicades en les setmanes anteriors a les eleccions del 14 de març, així com l'enquesta preelectoral del CIS, constataven fenòmens similars; vegeu-la a www.cis.es
- 2 Cal esmentar aquí l'extraordinari fet que el Consell de Ministres va aprovar, l'endemà dels atemptats de Madrid, el "Plan Técnico Nacional" de la televisió digital terrestre local. No solament xoca que en el terrible context d'aquells dies el Govern utilitzés les seves energies en establir el mapa dels "múltiples" de la TDT local, sinó que recorda de manera significativa les adjudicacions fetes exactament el mateix dia quatre anys enrere, el divendres anterior a les eleccions generals del 2000.